



# ПАМ'ЯЦЬ

БРЭСТ

У 2 кнігах

Кніга 1

МІНСК  
БЕЛТА  
1997

УДК 947.6  
ББК 63.3 (4 Бел)  
П 15

РЭДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ:

Р. Р. БЫСЮК, Г. К. КІСЯЛЕЎ, А. П. КОНДАК, М. М. КУШІ, А. Л. ПЕТРАШКЕВІЧ

ГАРАДСКАЯ КАМІСІЯ ПА СТВАРЭННІ ГІСТОРЫКА-ДАКУМЕНТАЛЬнай ХРОНІКІ:

Р. Р. БЫСЮК (старшыня камісіі), М. М. КУШІ (намеснік старшыні), Ю. К. АДЖЫМАМЕДАЎ,  
М. І. БАСАЛАЙ, А. В. БАШЧУК, Л. І. ЕРМАКОВІЧ, С. В. ІГНАЦЕНКА, В. ДЗ. КАРПУК,  
М. П. КЛІМЕЦ, А. П. КОНДАК, В. П. ЛАСКОВІЧ, Л. А. НЯКРАСАЎ, Т. М. НОВІКАВА,  
В. П. РАССІХІН, А. У. ХАРЫЧКОВА, Г. В. ЦЕРАБУНЬ, У. С. ШПАРЛО, П. І. ЯЦКЕВІЧ

АРГАНІЗАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНЫ ЦЭНТР  
ПА ВЫДАННІ ГІСТОРЫКА-ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ ХРОНІК ПАМЯЦІ  
ДЗЯРЖКАМІТЭТА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ ПА ДРУКУ:

А.Л. ПЕТРАШКЕВІЧ (кіраўнік), М. З. БАШЛАКОЎ, У. І. ЛЕМЯШОНАК, Р. А. ЧАРНАГЛАЗАВА

Укладальнік  
А. П. КОНДАК

Мастак  
Э.Э. ЖАКЕВІЧ

Распрацоўка мастацка-тэхнічнага афармлення серыі В.А.РАГАЛЕВІЧА

## БЯРЭСЦЕ ў СКЛАДЗЕ Вялікага княства Літоўскага

### Далучэнне Берасцейскай зямлі да Вялікага княства Літоўскага

Далучэнне Берасцейскай зямлі да Вялікага княства Літоўскага адбылося ў 1319 г. пры князю Гедзіміне, які атрымаў уладу ў 1315 г. Даведкі аб Гедзіміне сустрэкаюцца вельмі розныя. Адна лічаць, што Гедзімін быў конюхам вялікага князя Віценеса, у зговары з маладой жонкай апошняга забіў свайго гаспадара і захавану прастол<sup>1</sup>, іншыя сцвярджаюць, што Гедзімін быў сынам Віценеса і атрымаў прастол літоўскі пасля смерці бацькі, памёршага ад грому<sup>2</sup>, ёсць таксама меркаванне, што Гедзімін быў братам Віценеса<sup>3</sup>.



Гедзімін.

### Барцьба за горад паміж Вялікім княствам Літоўскім, Галіцка-Валынскім княствам і Каронай

З самага пачатку свайго княжання Гедзімін меў сутычкі з князямі рускімі, галіцкімі, валынскімі. У 1320 г. Гедзімін пайшоў паходам на Уладзімір Валынскі, дзе княжыў Уладзімір Уладзіміравіч. Гараджане вельмі ўпарта супраціўляліся, але ўсе ж такі горад паў перад літоўскім войскам, дзе асноўную частку складалі палачане, жыхары Навагародка, Гродна, Бярэцця<sup>4</sup>. Пасля гэтага Гедзімін аддаў горад на ўладанне валынскаму князю Андрэю Юр'евічу. Літоўскія паходы на Бярэсце адбы-

валіся ў 1324 г. і ў 1336 г.<sup>5</sup>. Каля 1341 г. Бярэсце зноў становіцца літоўскім горадам.

У 1342 г. у Бярэсці адбываецца сустрэча польскага караля Уладзіслава Лакеткі з прадстаўніком Тэўтонскага ордэна Сігхардам Шварбургам<sup>6</sup>. Уладзіслаў Лакетка заняў польскі трон у 1319 г. і даў пачатак шляхецкай уладзе. Пераемнікам Уладзіслава Лакеткі быў яго сын Казімір Вялікі, які ў 1349 г. захапіў Бярэсце. Літоўска-польскія войны працягваліся да 1366 г.

### Вяртанне горада ў склад Вялікага княства Літоўскага

У 1366 г. паводле дагавору паміж літоўскімі князямі Кейстутам, Еўнуцьем і Любартам і польскім каралём Казімірам адбыўся падзел зямель, паводле якога Львоўская зямля адышла да Польшчы, а Уладзімірская, Луцкая, Белзская, Холмская і Берасцейская ўвайшлі ў склад Вялікага княства Літоўскага. У дагаворы было адзнача-

на: «... а каралева не ўступаць у кейстута гароды ў Берасце і ў Камнец, у Драгічын, у Мельнік, у Бельск, у Кобрын...»<sup>7</sup>.

У 1379 г. на Бярэсце напалі тэўтонскія рыцары. Крыжакі абрабавалі і спалілі горад. Тыя, хто застаўся жывы, можна абаранялі горад са сцен замка, які крыжакам захапіць не ўдалося.

## Бярэсце пад час дынастычнай барацьбы ў 1370—1390-я гады

Князь Ягайла ў 1385 г. атрымаў з Польшчы прапанову паконт шлюбу з Ядвігаю і злучэння з Польшчай. З якой ахвотай ён адгукнуўся на гэтую прапанову, відаць з тых абавязкаў, якія палажыў ён на сябе і на сваё гаспадарства. На нарадзе польскіх паслоў у Крэве ён абавязаўся прыняць каталіцкую веру са сваімі братамі, сваякамі, народам літоўскім, знатным і простым, даваць грошы свайго гаспадарства на патрэбы Польшчы, дапамагчы Польшчы атрымаць паўднёвыя адабраныя тэрыторыі, заплаціць адступнога 200 000 флэрынаў былому жаніху Ядвігі прынцу Вільгельму Аўстрыйскаму і на вечны час прылучыць Літоўска-Беларускае гаспадарства да кароны Польскай. Польшча за ўсё гэта абяпала Вялікаму княству Літоўскаму дапамогу ў барацьбе з крыжакамі.

## Супраць тэўтонскага «націску на ўсход»

Берасцейская сустрэча 1409 г.

Нашы землякі ў Грунвальдскай бітве

Далейшае развіццё горада было затрымана новымі нападамі Тэўтонскага ордэна ў 1409—1411 г. на Літву і Польшчу. У 1403 г. крыжакі зноў з'яўляюцца каля Бярэсця<sup>8</sup>. Паходы і набегі крыжакоў на польскія, літоўскія і беларускія землі адбываліся на некалькі разоў у год і награвалі самастойнасці дзяржаў.

У час Вялікай вайны 1409—1411 гг. паміж каралём Польшчы Ягайлам і

У 1386 г. на з'ездзе ў Ваўкавыску былі ўхвалены такія ўмовы злучэння Польшчы і Вялікага княства Літоўскага: кароль і вялікі князь у злучаных дзяржавах павінен быць адзін; знешнія зносіны ў справах, якія датычацца абедзвюх дзяржаў, а таксама і абарона тэрыторыі робяцца супольна. Мясцовае кіраванне ў кожным гаспадарстве асобнае: і ў Літоўска-Беларускай дзяржаве і ў Польшчы — асобныя войскі, асобны скарб і асобныя ўрады. Ягайла меў абавязак прыняць каталіцтва і шырыць яго паміж ліцвінаў. Беларускаму насельніцтву была пакінута свабода належаць да ўсходне-хрысціянскай веры. Унія 1386 г. адчыніла шырокі дарогу для польскага палітычнага, культурнага і сацыяльнага ўплыву.

вялікім князем ВКЛ Вітаўтам у Бярэсці адбыліся перагаворы. Вайна была выклікана агрэсіўнай палітыкай Тэўтонскага ордэна, які захапіў тэрыторыі паміж вусцямі рэк Вісла і Нёман, Усходняе Памор'е, Эстландыю, Жамойцію, востраў Готланд, Новую Марку і пазбавіў рускія княствы, літоўскія і беларускія землі, Польшчу выхаду да Балтыйскага мора. Паходы і набегі на польскія, літоўскія і беларускія землі крыжаносцы ўчынялі на некалькі разоў у год, награвалі самастойнасці гэтых дзяржаў. У снежні 1408 г. на тайнай нарадзе ў Навагародку Ягайла і Вітаўт прынялі рашэнне аб вайне Польскага каралеўства і ВКЛ супраць Тэўтонскага ордэна. На сустрэчы ў Бярэсці ў снежні 1409 г. на працягу 9 дзён былі прыняты рашэнні пра план летняй кампаніі 1410 г. і далейшы ход вайны, час і месца збору аб'яднаных ваяцкіх сіл, пабудову пантоннага моста для пераправы праз Вісла. На сустрэчы ў Бярэсці прысутнічаў хан Джэлаладдін



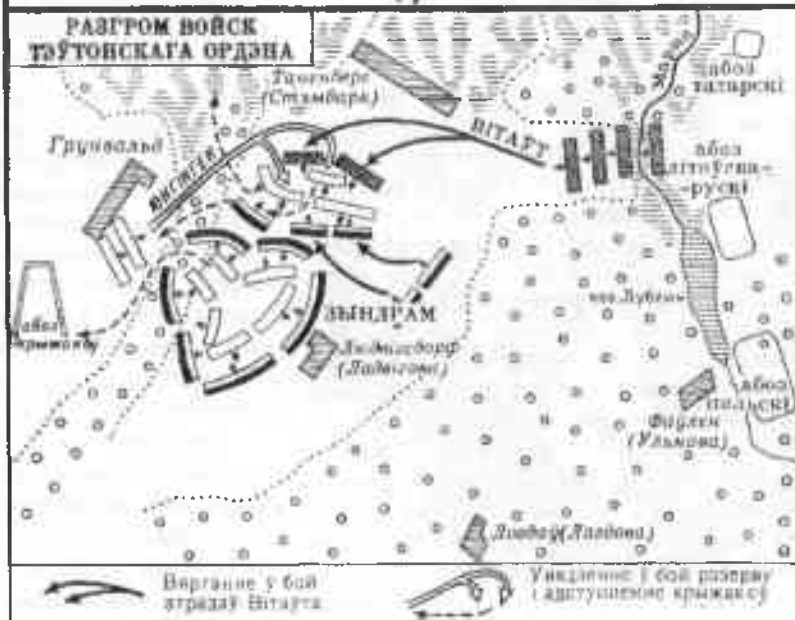
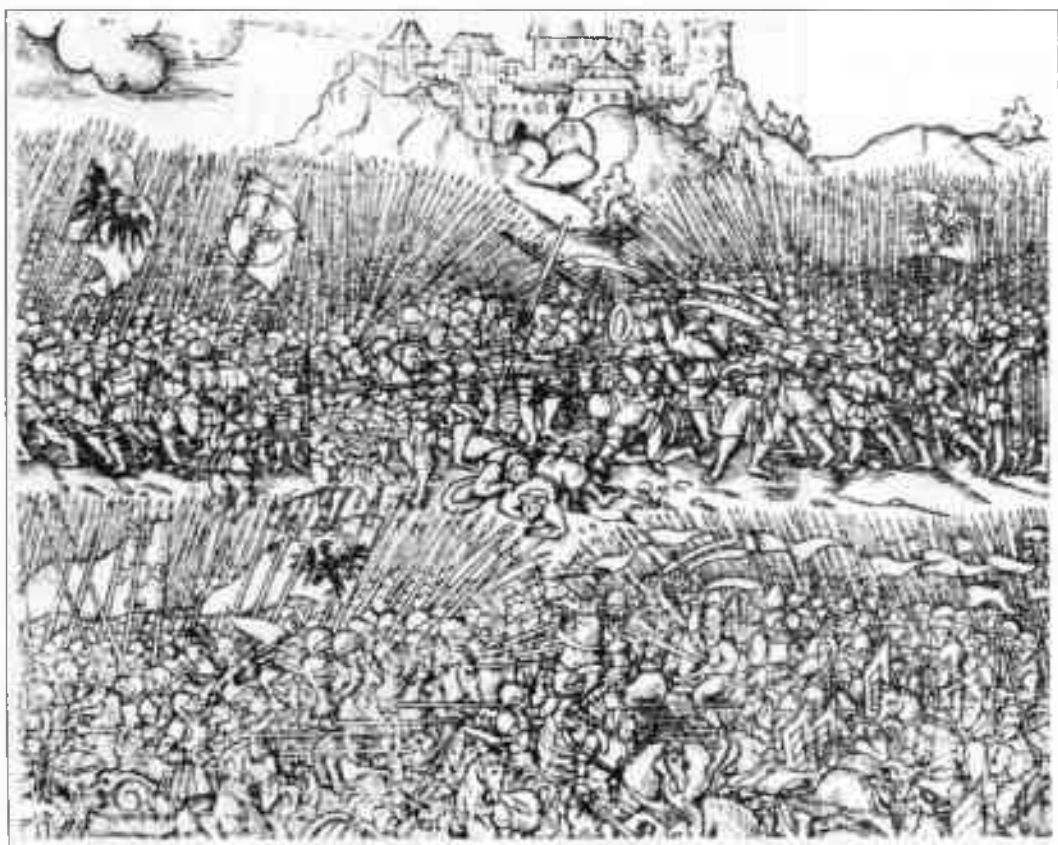


Схема Грунвальдскай бітвы.



Грунвальдская бітва. Гравюра 16 ст.

(сын хана Тахтамыш), якому падпарадкавалася залатаардынская конніца, што была па службе ВКЛ. Паводле дамоўленасці, саюзная армія складалася з 91 харугвы (палка), з іх 51 рыхтавала Польшча, 40 — ВКЛ. У склад войска ВКЛ разам з літоўскімі, рускімі, украінскімі палкамі і татарскай конніцай уваходзілі Берасцейская, Віцебская, Ваўкавыская, Драгічынская, Лідская, Пінская, Полацкая і інш. харугвы, а таксама валашскія, чэшска-мараўскія, венгерскія атрады.

План, распрацаваны па Берасцейскай сустрэчы, быў здзейснены ў чэрвені 1410 г. у ходзе Грунвальдскай бітвы. Ордэнскае войска складалася з 80 тысяч, войскі саюзнікаў — з 150 тысяч. Колькасняя перавага была на баку арміі Літоўска-

Беларускага гаспадарства. Але крыжацкае войска было лепш узброена і арганізавана: яно мела нават артылерыю, якой не было ў літоўцаў, беларусаў і палякаў. Бітва скончылася разгромам крыжакоў. Страты з боку нямецкіх рыцараў былі вялікія: было забіта каля 30 тысяч чалавек, са зброяй у руках загінуў магістр ордэна Ульрых фон Юнгінген. З гэтай бітвы пачынаецца значны пералом у змаганні ВКЛ з нямецкімі ордэнамі.

У пачатку 1410 г. (16 сакавіка) крыжакі, жадаючы адпомсціць Вітаўту за напад, даходзяць да Бярэсця, дзе Вітаўт схваціўся разам з сям'ёй. Крыжакі абрабавалі берасцейскую зямлю, захапілі ў палон 300 чалавек, забралі жывёлу<sup>9</sup>.

## Атрыманне права на самакіраванне.

### Сацыяльна-эканамічнае становішча горада

У канцы 14 ст. Бярэсце стала важным гандлёвым пунктам у Вялікім княстве Літоўскім. 15 жніўня 1390 г. Ягайла дароваў гораду прывілеі па гарадское самакіраванне паводле магдэбургскага права<sup>10</sup>. Бярэсце быў пасля Вільні другім горадам, які атрымаў права на самакіраванне. Кіраванне горадам перайшло да рады, што складалася з лаўнікаў (заседа-нелі), радцаў (дарадчыкаў) і 2 бурмістраў. Усе члены рады абіраліся гараджанамі з грамады купецка-раме-сніцкай верхушкі. Дробным рамеснікам і бедняце не дазвалялася прымаць удзел у кіраванні горадам. Рада вяла судаводства, кантралявала гандаль; у яе функцыі ўваходзілі збор падаткаў, кантроль за пра-цай рамеснікаў, выданне розных пастаноў.

Галоўным у радзе быў воіт, які назна-чаўся князем Вялікага княства Літоўскага. Ён узначальваў і суд, што разглядаў крымінальныя справы. Жыхары Бярэсця, якія не падпарадкоўваліся асобным феа-далам, знаходзіліся пад юрысдыкцыяй гарадской рады і абкладваліся падаткам. Астатнія жыхары падпарадкоўваліся сваім ранейшым феадалам, а не радзе. Увесь цяжар падаткаў ляжаў на працоўных.

У канцы 14—пачатку 15 ст. у Бярэсці налічвалася каля 2 тысяч жыхароў. Мя-сцовыя кушчы вывозілі ў Заходнюю Еўро-пу футра, скуру, лес, пяньку, зерне; увозілі соль, шоўк, сукно, панеру і інш. Праз Бярэсце праязджалі купцы з усіх беларускіх гарадоў, а таксама з Кіева, Чарнігава, Мас-квы. У 1390 г. у горадзе быў пабудаваны першы гасцінны двор, праходзілі кірмашы. Высокага ўзроўню дасягнулі рамёствы: ганчарнае, кавальскае, гарбарнае, ювелірнае, шавецкае, швейнае, апрацоўка дрэва і інш. Гараджане займаліся земляробствам і жывёлагадоўляй. У 1390 г. паводле магдэ-бургскага права гораду было дададзена

каля 1500 га пашы, а ў 1408 г. — вёска Казлоўічы. Гарадская рада дамаглася для горада шэрагу льгот і прывілеяў.

У пачатку 15 ст. у Бярэсці з'яўляеша каталіцкае духавенства, будуюцца касцёл і засноўваецца кляштар ордэна аўгустынцаў, які быў адораны вялікім князем Вітаўтам дзюма корчмамі, даходамі з берасцейскай мытні і дзесятай часткай даходаў з княжацкіх маёнткаў<sup>11</sup>. У гэты час з'яўляюцца ў Бярэсці яўрэі з Польшчы і Германіі. У 1408 г., 1412 г. князь Вітаўт асобнымі граматамі пашырае правы насельніцтва Бярэсця, колькасць гарадскіх зямель.

У 1413 г. у ВКЛ адбываецца адміні-страцыйная рэформа, паводле якой Бярэ-це — цэнтр Берасцейскага староства ў складзе Троцкага ваяводства. Прывілеем 1441 г. горад быў афіцыйна аднесены да галоўных гарадоў ВКЛ. У кнізе Літоўскай метрыкі захаваліся некаторыя імёны ста-раст-намеснікаў берасцейскіх: Нац (Нач-



ко) (1440–1446), Алехно Давойнавіч (кір. 1452); Ян Пасуціч (кір. 1475); Неміровіч Якаў Іванавіч (1483–1487); Іванка Гайцэвіч (кір. 1492); Сенька Алізаравіч (1495–1496); Петковіч Станіслаў Міхайлавіч (1498–1503)<sup>12</sup>.

У перыяд грамадзянскай вайны 1430-х гадоў Бярэсце асадзіў літоўскі князь Свідрыгайла. Ён абрабаваў горад і падняліў яго, але ўзяць замак, у якім схавалася гарнізон, не здолеў. У 1438 г. у Бярэсці адбыліся перагаворы наконт абмена палоннымі паміж ВКЛ і прадстаўнікамі Тэўтонскага ордэна, а ў 1456 г. і 1486 г. былі падпісаны мірныя дагаворы з

### Развіццё рамёстваў і гандлю

У 1450–80 гг. у Бярэсці налічвалася каля 40 відаў рамёстваў, у тым ліку шавецкае, кавальскае, карэтнае, швейнае, валюшняе, седлавое. Былі саладовы і медаварны промыслы, усялякія склады солі. Да канца 15 ст. у горадзе было 928 забудаваных надзелаў, насельніцтва ў колькасці 5 тыс. чалавек. Калі ў 1441 г. у Бярэсці праходзілі па 2 кірмашы ў год, то з 1511 г. горад атрымаў права праводзіць па 3 кірмашы ў год<sup>13</sup>.

Берасцейскія купцы прымаюць актыўны ўдзел у замежным гандлі. На Захад яны вывозяць футра, скуру, мыла, воск, вырабы мясцовых рамеснікаў — абутак, зброю. З Захаду праз Бярэсце правозілі сукно, швоўк, разнастайныя галантарэйныя вырабы і інш. Асобную ролю адыгрываў увоз солі, якая паступала з саяных капальняў каля Кракава. Аб значэнні Берасцейскай мытні ў той час сведчаць лічбы арэндных узносаў, якія атрымлівала казна ВКЛ з некаторых мытняў у 1495–1498 гг.: Бярэсце — 700 коп грошаў літоўскіх; Луцк — 500 коп; Кіеў — 400 коп; Коўна — 250 коп; Смаленск — 200 коп; Мінск — 120 коп; Уладзімір-Вальненскі — 50 коп<sup>14</sup>.

У 15–16 ст. амаль усе гандлёва-фі-

Тэўтонскім ордэнам. Пры гэтым дагавор 1486 г. быў вельмі цяжкім для Ордэна.

На працягу ўсяго 15 ст. беларускае і літоўскае насельніцтва вяло барацьбу супраць польскага ўплыву на ўнутранае і палітычнае жыццё ВКЛ. Польшча ж патрабавала аб'яднання. Літоўска-беларускія феодалы мелі падтрымку з боку вялікага князя літоўскага, а з 1447 г. — караля польскага Казіміра IV. У Бярэсці адбываліся соймы (1446, 1453–1454, 1460–61, 1471, 1478), дзе разам з іншымі разглядаліся пытанні аб раз'яднанні з Польшчай.

Напсавыя аперацыі ВКЛ былі ў руках берасцейскіх купцоў яўрэяў. Яны арандавалі мытныя зборы, рачныя перавозы, корчмы, выраб шыва і гаролкі. Мясцовая яўрэйская абшчына стала адной з самых вялікіх і заможных у ВКЛ. У Бярэсці была пабудавана сінагога, пры якой працавала рабінскае вучылішча, у якім займаліся не толькі выхадцы з ВКЛ, але і з краін Заходняй Еўропы. У гэты час страчвае сваё значэнне Бужанска-Прыпяцкі водны шлях. Павялічваецца роля сухапутных дарог — «гасцінцаў». Большасць з іх праходзіла праз Бярэсце, у тым ліку з Польшчы — Кракава ў сталіцу ВКЛ — Вільню. Гэты шлях ішоў праз Люблін, Бярэсце, Каменец, Шэрашава, Ваўкавыск, Радунь. Ад гэтага шляху адыходзілі гасцінцы на Мінск, Смаленск, Маскву і праз Вальнь на Кіеў.

Значную частку насельніцтва ў 15 ст. складалі замежныя гандлёвыя людзі, называлі іх «нямецкія» купцы. У Бярэсці была нямецкая вуліца (1485). З 1504 г. у дакументах сустракаецца мера вагі — фунт віленскі, мера даўжыні — аршыні берасцейскі<sup>15</sup>.

Вельмі прыгожы і заможны горад у 1500 г. быў абрабаваны войскамі крымскага хаана Менглі Герэя. Крымскія татары



разбурылі горад, але замак Берасцейскі зноў устаіў<sup>16</sup>.

Горад вельмі хутка аднаўляўся, і ўжо ў 1510 г. у ім адбываюцца 3 двухтыднёвыя кірмашы міжнароднага значэння. На сойме, які адбыўся ў Бярэсці ў 1511 г., абмяркоўваліся мерапрыемствы, накіраваныя на пацярэджанне далейшых татарскіх набегаў. Горад атрымлівае зноў былыя прывілеі, у яго даход ідуць зборы і падаткі ад рамеснікаў і купцоў. Берасцейцы былі вызвалены ад набору пры гандлі пшам, мёдам і гарэлкай. На ўтрыманне гарадской ратушы вызначаюцца даходы ад лазні і васкабойні<sup>17</sup>.

На сойме, які адбыўся ў 1515 г. у Бярэсці, зацвярджаецца вайсковы статут ВКЛ і павіннасці гарадоў па нясенні вайсковай службы. Бярэсце ў выпадку вайны павінна было выставіць 150 конных вайскоўцаў і ўнесці грошова збор у памеры 50 коп грошаў літоўскіх<sup>18</sup>.

З 1520 г. Бярэсце з'яўляецца цэнтрам павета Падлянскага ваяводства, а з 1566 — цэнтрам Берасцейскага ваяводства. У пачатку 16 ст. забудова горада застаецца паранейшаму драўлянай, з двух- і трохпавярховымі дамамі. Вуліцы масціліся драўлянымі маставымі. На адной з замкавых вежаў быў устаноўлены гадзіннік. Пасол германскага імператара, двойчы праязджаючы ў пачатку 16 ст. праз Бярэсце, называе яго вялікім драўляным горадам з крэпасцю<sup>19</sup>. У 1-й палове 16 ст. штогадовы гандлёвы абарот горада складаў каля 750 тыс. руб., а Берасцейская мытня займала 2-е месца ў даходах дзяржаўнай казны. У 1525 г. у Бярэсці адбыўся пажар. Былі спалены замак і адміністрацыйны цэнтр горада. Пасля пажару драўляныя дамы ў горадзе будавалі не больш як двухпавярховыя. Мяшчан, якія пацярпелі ад пажару, вызвалілі ад усіх падаткаў і павіннасцей на 10 гадоў<sup>20</sup>.

Да сярэдзіны 16 ст. Бярэсце з'яўляецца вялікім гандлёва-рамесніцкім цэнтрам

ВКЛ. Берасцейскія купцы падтрымлівалі цесныя гандлёвыя сувязі з беларускімі гарадамі Слуцкам, Менскам, Магілёвам, а таксама гарадамі Украіны, Расіі, Польшчы.

Асноўную долю насельніцтва горада складалі рамеснікі, і колькасць іх няўхільна павялічвалася. Апісанне 1566 г. згадвае 56 рамесных спецыяльнасцей у Бярэсці<sup>21</sup>. Рамеснікі складалі прыкладна 24—25% гарадскога насельніцтва.

Рэвізорам з фіскальнага пункту гледжання не было неабходнасці ў дакладным пералічэнні рамеснікаў, таму заняткі многіх гараджан яны не ўказвалі. Не ўлічваліся яшчэ чаляднікі, якія не мелі двара. А наколькі рэвізія 1566 г. не ўлічвала чаляднікаў і вучняў, можна адзначыць толькі каля паловы сапраўднага ліку рамеснікаў.

Мнагалюдны горад адчуваў паўсядзённую патрэбу ў разнастайных рамесных вырабах. Адначасова з колькасным павелічэннем рамёстваў павялічвалася колькасць вырабленай прадукцыі. Асобныя прафесіі патрабавалі вялікай практыкі і значных тэхнічных ведаў. Напрыклад, муляры, раней чым пачаць будаваць дом, павінны склаці план, правесці даволі складаныя разлікі.

Аналіз рамеснай дзейнасці гараджан дазваляе зрабіць вывад, што ў горадзе адбываўся хуткі працэс дыферэнцыяцыі рамесных спецыяльнасцей, майстра-універсала змяняе майстар вузкай спецыяльнасці. Кавальскае рамяство, напрыклад, раздзібілася на шэраг дробных, незалежных адна ад другой, спецыяльнасцей. Вырабам катлоў займаліся кацельшчыкі, зброю выраблялі мечнікі, шабельнікі. Выяўляюцца такія рамеснікі, як слесары, бляхары і іншы. У дыферэнцыяцыі рамесных спецыяльнасцей заўважаецца агульны рост прадукцыйных сіл горада. Каля 80 усіх рамёстваў Бярэсця былі прызваны задаволіць гаспадарчыя і асабістыя патрэбы гараджан. І толькі зусім нязначная

колькасць прадфесіі была звязана з вырабам прадметаў раскошы, з вырабам па заказ (Салатых сфраў майстры, іконікі). Дыферэнцыяцыя рамёстваў, скіраванасць іх на задавальненне патрэб гараджан характарызуе рамёство горада як дробнатаварную вытворчасць, бо рамеснікі горада вырабляюць усё большую колькасць прадукцыі для рынку. Вытворчасць прадукцыі на рынак робіцца з цягам часу абавязковай умовай існавання рамесніка як такога.

Развіццё рамеснай вытворчасці, дыферэнцыяцыя рамёстваў зрабілі горад гандлёвым цэнтрам. Наяўнасць купецкай арганізацыі ў горадзе «гелды» гаворыць аб значным развіцці купецкага прадпрымальніцтва ў Бярэсці.

Аб гандлёвых сувязях з іншымі гарадамі, г. зн. аб знешніх гандлёвых сувязях, можна меркаваць па назвах вуліц і трактаў горада: Кобрынскі, Віленскі, Кракаўскі гасцінец, гасцінец Луцкіна і г. д. Польскія гарады, беларускія і заходне-ўкраінскія – вось асноўныя гандлёвыя партнёры Бярэсця.

Аднак, гаворачы аб гандлі, нельга яго разумець толькі як транзітныя аперацыі купецтва. Наяўнасць рынку ў горадзе пераконвае ў тым, што горад робіцца цэнтрам, у якім навакольнае насельніцтва можа набываць рамесныя вырабы і збываць сельскагаспадарчую прадукцыю. І калі гандлёвыя аперацыі з іншымі гарадамі выконвалі купцы, гандаль унутры горада ў асноўным праводзілі рамеснікі.

Гандлёвыя аперацыі ўнутры горада праводзіліся на гарадскім рынку. Рынак уяўляў абгароджаную прастору, унутры якой размяшчаліся крамы і склады рамеснікаў і купцоў. Не ўсе рамеснікі мелі свае крамы на рынку. Часта рамеснік быў вымушаны арандаваць краму ў феодала, які меў зямельны ўчастак на рынку. На Брэсцкім рынку зямельныя надзелы мелі ў некалькіх месцах Міхно Каліховіч і Станіслаў Конвісар<sup>22</sup>. Уласныя крамы

мелі крапец, антыкар, жалізных сфраў майстар і інш. Сельскагаспадарчыя прадукты прадавалі жыхары навакольных вёсак. Акрамя рамеснікаў і жыхароў навакольных вёсак гандаль вялі купцы. У горадзе налічвалася да паўтара дзесятка купецкіх крам «Крамніц перекупонских». Гарадскі магістрат строга рэгламентаваў гандаль. Купцы, якія прывозілі тавар, плацілі набор «от воза, который через место везель былъ по тихъ мостахъ, по полугрошку...»<sup>23</sup>.

З мясцовымі купцамі ў гандлі канкурыравала і імпаземнае купецтва. Таму мясцовае купецтва спрабавала дамагацца прывілеяў ва ўнутрыгарадскім гандлі, каб зберагчы мапапольнае права на продаж сваіх тавараў... («все люди мешкаючи в Бресте, хотят месцки, альбо чужпе с тихъ солодовень солоди берут, а зинуль никому купити не вольно. Токъ тетъ и в броварсхъ тихъ меди собеть и нево вареть, а ниден варсти не волно», – фіксуенца пастапова магістрата ў «Описанні»<sup>24</sup>). Магістрат па фіскальных меркаваннях ідзе насустрач мясцоваму купецтву.

Што ж мог набыць гараджанін на рынку? Шматлікія і разнастайныя мясцовыя рамесныя вырабы, а таксама прывазную прадукцыю, у асноўным сукно. Сярод прывазной прадукцыі вялікім попытам карысталіся «сукно ческое» і «сукно лунское».

Сцвярджаць, што горад з'яўляўся яскрава выяўленым гандлёва-рамесным цэнтрам, нельга. Наяўнасць вялікай колькасці прысядзібных надзелаў, вялізных садоў, агародаў, сенажацяў дазваляе зрабіць выснову, што сельскагаспадарчыя заняткі сярод гараджан атрымалі шырокае распаўсюджанне.

Усяго сельскагаспадарчых угоддзяў «в месте Берестейском 11 368 пругов»\*:

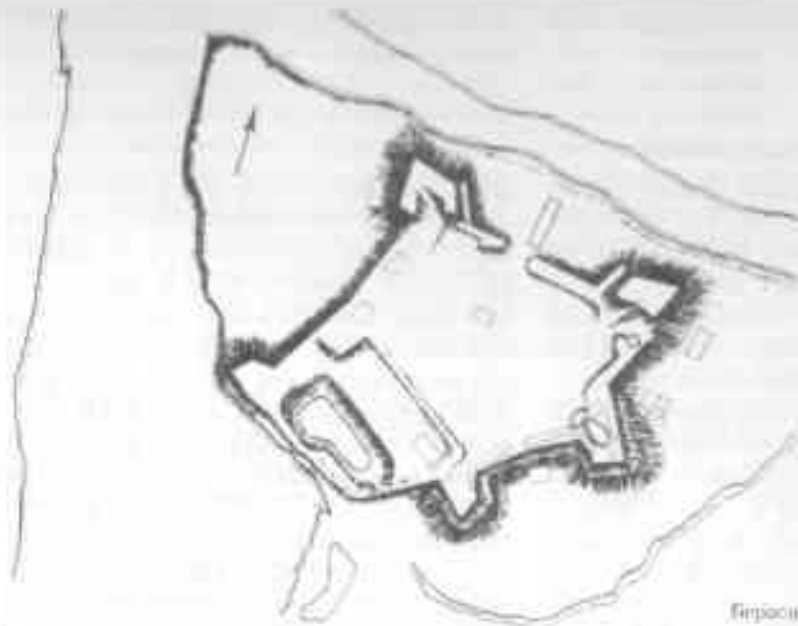
\*Прут (прэнт), адзінка вымярэння даўжыні (4,87 м) і плошчы (23,7 м<sup>2</sup>) у сістэме мер Вялікага княства Літоўскага.

1. рыначных сядзіб	153 пруты	4. агароды ў прадмесці	3770 прутаў
2. сядзіб па вуліцах	1691 прут	5. сенажаць	1489 прутаў <sup>25</sup> .
3. агароды ў горадзе	5264 пруты		

## Горад і Берасцейскі замак

У 14–18 ст. у горадзе існаваў Берасцейскі замак, які ўваходзіў у комплекс гарадскіх умацаванняў. Размяшчаўся ён каля судокаў Мухаўна і Заходняга Буга. Пляцоўка замакавага дзяцінца ўмацавана высокім земляным валам, на якім знаходзіліся пяць вежаў і драўляныя гародні – «каморы». У лініі абароны, звернутага ў бок горада, была вежа з брамай і гадзішнікам, а «от Муховца на востров соліца» – вуглавая вежа, якая разам з дзвюма іншымі вежамі абараняла замак з боку Замухавечча. Паўднёвы і паўднёва-заходні ўчасткі лініі абароны замка ахоўвалі 2 вежы, адна з іх была брамай. З гэтага ж боку Берасцейскі замак быў умацаваны дугападобным ровам, які жывіўся водамі Мухаўна і Заходняга Буга. У старога браме «с ганком на верху» вісеў ратны «звон Вялікий». Асноўную лінію абароны замка складалі 2-ярусныя гародні – «каморы посполитые». Ніжня іх паверхі ў час аблогі замка займалі жыхары горада і воласці з дзецьмі і скарбам. У час вайны тут яны мелі сваё «схованьне». Усе 129 камор-гародняў запіраліся. На другім ярусе, дзе знаходзілася крытая стрэшкай баявая галерэя («бланкаванье»), вяла спецыяльная лесвіца – «сходы». Былі прадугледжаны «нотребныя коморки» (туалеты). У лінію абарончых сцен уключаліся і жыллыя памяшканні – «светлицы», пастаўленыя глухімі фасадамі ў бок «поля». Даглядалі абарончыя збудаванні і зброю спецыяльныя слугі і замкавыя рамеснікі. У мірны час замкавая воласць вылучала на 12 вартаўнікоў і «клякунов», якія пільнавалі замак ад пажару. У праўдзі замка знаходзілася металічных даснехаў на 100 чалавек, 12 гармат, 1 марціра, 96 гакоўніц, 7 жалезных кіёў (старасвецкая ручная

агнастрэльная зброя), коні, пратазаны, арбалетныя стрэлы-балты, 360 гарматных ядраў, форма для адліўкі і інш. зброя і рыштунак. Інвентар 1566 г. зафіксаваў наяўнасць у замку рэдкіх тэхнічных прыстасаванняў – спецыяльных помпаў для скрытай падачы вады ў замак, якая ішла па пракладзеных пад зямлёй драўляных трубах – «рурах». Надобныя тэхнічныя пабудовы ў гэтыя часы яшчэ не існавалі ў замках Польшчы, Літвы і Украіны. Вадзяныя «помпы медяныя або спажыныя за штэмпелями жалезными» прыводзіліся ў дзеянне вялікімі коламі вадзянога млына, пастаўленага на рацэ пад замкам. З яго дапамогай магла працаваць і механічная «ступа на толченье пороху», а пры неабходнасці і сукнавальня – «фоллош». Вадаломпавае прыстасаванне абслугоўвалася спецыяльным майстрам – «рурмістрам». Гэта пабудова завяршалася «вежыцею» і была разлічана на выкарыстанне для патрэб абароны. У мірны час гарнізон замка быў невялікі, а ў выпадку вайны тут размяшчаўся спецыяльны кантынгент войск – «служебных». Уся зброя і ваенная амуніцыя набываліся за кошт прыбыткаў ад Брэсцкай і Кобрынскай эканомій; з сялян традыцыйна пабіралася пяхота замакавага гарнізона. У перыяд Вялікага княства Літоўскага замак перажыў шмат аблог і разбурэнняў. У 1334 г. горад і замак былі захоплены рыцарамі Тэўтонскага ордэна і толькі ў 1337 г. вызвалены князем Кейстутам Гедзімінавічам. У 1348 г. яго захапілі палякі, ад якіх Кейстут вызваліў горад каля 1366 г. З 1379 г. замак вытрымаў аблогу рыцараў на чале з Комтурам з Балы Тэадорам Эльнерам. Зімой 1390 г. у час барацьбы паміж карацём Ягайлам і князем Вітаўтам замак (0



Біроўшыньскі замак. Пінск

дзён асаджала каралеўскае войска і захапіла яго. У 1500 г. замак вытрымаў аблогу 15-тысячнага войска крымскіх татар, якія спалілі «места» і адступілі толькі тады, калі атрымалі «окуп». У выніку вялікага пажару ў Бярэсці ў 1525 г. у замку «всё на корень выгорело».

Адміністрацыйныя і гандлёвыя кварталы горада знаходзіліся на сучасным цэнтральным востраве крэпасці. У цэнтры была гандлёвая плошча, звязаная з замкам пры дапамозе моста. Тут знаходзіліся таксама ратуша, друкарня, аптэка і больш за 20 сядзіб рамеснікаў і гандляроў, размяшчаўся рынак і вуліцы: Жыдоўская, Кавальская і Пескаўская. На гэтых вуліцах

знаходзіліся двор праваслаўнага епіскапа з Мікалаеўскай царквой, фарны касцёл з кляштарам, гарадская бальніца, 170 мяшчанскіх сядзіб.

Перыферычная частка горада мела 20 вуліц, сярод якіх былі Угрынка (ад назвы ракі), Кобрынская, Куспінская, Ветраная, Налозкі, Свіная, Ушывая, Гнілая і інш. Тут знаходзілася Троіцкая царква, касцёл Варвары, бальніца, каля 500 сядзіб. Замухавечча мела 2 вуліцы, на якіх былі пабудаваны касцёл Дароты, Спаса-Праабражэнская царква, Сімяонаўскі манастыр і манастыр Ражства Багародзіцы з дзвюма цэрквамі, а таксама каля 240 сядзіб.

## Насельніцтва горада. Павіннасці жыхароў у 16 ст.

Працэс фарміравання насельніцтва горада і яго росту праходзіў за кошт некалькіх крыніц. Адной з іх было перасяленне вольных сялян у горад, што падтрымлівалася ўладамі, зацікаўленымі ў росце насельніцтва гарадоў, якія былі адной з найбольш значных крыніц папаўнен-

ня казны. Перапіс 1566 г. фіксуе ў Бярэсці невялікую колькасць гэтай катэгорыі гараджан: «Самиччы з Кобриня, Іванко з Чернавчичь, Николаї з Каменца, Нестер з Копитова» и г. д.<sup>26</sup>

Сярод крыніц фарміравання гарадскога насельніцтва натуральны прырост не ады-

рываў ролю вызначальнага фактару. Голад, масавыя эпідэміі, якія асабліва лютавалі ў гарадах, нізкая сярэдняя працягласць жыцця — усё гэта, разам узятае, зніжала яго долю ў дэмаграфічным працэсе.

Развіццё гарадоў у краіне закранула і феадалаў. З развіццём гандлёва-грашовых адносін яны пачалі імкнуцца да панярэння сваіх даходаў за кошт гараджаніна-рамесніка, гараджаніна-гандляра. Яны ўбачылі выгады, якія можа прынесці ім гандлёвая і рамесная дзейнасць гараджан. Феадалы пачынаюць скупляць дзялянкі ў гарадах і перасяляць на іх сваіх падданных. Не заставалася ў баку ад гэтага працэсу і Бярэсце. Дадзеныя перапісу 1566 г. пераконваюць у тым, што ў горадзе мелася даволі значная колькасць прыватнаўласніцкага насельніцтва, якая цалкам падпарадкоўвалася свайму феадалу. «... А людзі князкіе, панскіе, духовныя, манастырскіе, церковныя і зямлянскіе ку паном своим послушанство заховати...»<sup>27</sup>.

Прыватнаўласніцкае насельніцтва складала прыкладна 30–31% ад усяго насельніцтва горада (каля 1780 чалавек). Значную частку яго складалі рамеснікі. Пана Багушова мела 20 чалавек у горадзе, з якіх 7 былі рамеснікамі, што складае прыкладна 33%.

Рост насельніцтва ў гарадах не абмяжоўваўся пералічанымі вышэй крыніцамі. З расшырэннем фальваркава-папшчынай гаспадаркі, а адначасова і з умацненнем запрыгоньвання сялян апошнія пачынаюць улякаць ад сваіх уладальнікаў і часцей за ўсё ў горад.

Якснае адрозненне Бярэсця ад вёскі можна прасачыць, калі даць эканамічную і сацыяльную замалёўку аблічча горада.

Пануючае становішча ў горадзе займалі феадалы свецкія і духоўныя, якія валодалі вялікай нерухомай уласнасцю на тэрыторыі горада і для яго спен (ворныя землі, сенажаці, лес і г.д.) і гараджанамі, якія знаходзіліся ў іх падначаленні.

Пон Траецкі	7 двароў
Касцёл Св. Барбары	51 двор
Войт	31 двор
Біскуп	207 двароў
Пон Спаскі	5 двароў
Манастыр	
Сямёнаўскі	36 двароў
Панна Багушова	20 двароў.

Разам 357 двароў, ці 1785 чал., што складае 30–31% насельніцтва горада<sup>28</sup>.

Феадалы аказвалі вялікі ўплыў на эканамічнае жыццё горада. З агульнай колькасці двароў горада 193 рамесныя. 56 рамесных двароў былі прыватнаўласніцкімі. З іх:

Пон Траецкі	1 рам. дв.
Касцёл Св. Барбары	6 рам. дв.
Войт	2 рам. дв.
Пон Спаскі	4 рам. дв.
Манастыр Сямёнаўскі	13 рам. дв.
Панна Багушова	7 рам. дв.

Разам 56 рам. двароў. Прыкладна 30% усяго рамеснага насельніцтва горада<sup>29</sup>.

Набыццё свецкімі і духоўнымі феадаламі нерухомай маёмасці ў горадзе адбывалася рознымі шляхамі — купляй, шляхам карацёўскіх падарункаў, дарэннем па завяшчанні (цэрквам, манастырам, касцёлам), адбіраннем зямельных дзялянак ад уладальнікаў пры нявышладе імі падаткаў і перадача іх буіным феадалам. Апісанне 1566 г. дае такі прыклад.

«Плацы тогда замкомые... перед тим были жидовскими, одно коли жидове того оранди митной до скарбу е.к.м. не вылатили, тогда доми жидовские с теми селитбами от жидов были взяти и держани... ку руке е.к.м. через е.м. пана Ивана Горностая...»<sup>30</sup>.

Па гарадскіх землях, якія з'яўляліся ўласнасцю духоўных і свецкіх феадалаў, жылі і залежныя людзі, і вольныя гараджане. Катэгорыю залежнага насельніцтва прадстаўляюць сяляне, пераселеныя з фе-

адальных маёцкаў. Апісанне 1566 г. застае ў Бярэсці даволі значную групу прыватнаўласніцкага насельніцтва (1/3 частка насельніцтва горада). Сярод гэтай катэгорыі насельніцтва мы заўважаем і купцоў, і рамеснікаў. Адрозніваецца гэта катэгорыя ад вольных гараджан тым, што юрыдычным прадстаўніком ва ўсіх дзяржаўных установах ад яе выступаюць іх фэадалы, ад якіх яны эканамічна і юрыдычна залежаць.

Другая частка вольныя, пачатковыя гарадскія ўлады. Сумесна з тымі гараджанамі, якія жылі на ўчастках, якія належаць гораду, яны складаюць гарадскую абшчыну. У Апісанні яны называюцца «месцымі», «мешанамі».

Значную праслойку насельніцтва Бярэсця складалі гарадскія нізы (вольныя і фэадальна залежныя гараджане). У Апісанні яны сустракаюцца пад такімі назвамі: «люди владычные», «люди плебанские», «люди шинтальные», «люди церковные», «люди литовские». Гэтыя групы гараджан больш чым іншыя адчувалі на сабе лютую эксплуатацыю з боку багачоў і землеўладальнікаў. Аб існаваўшай у той час маёмасцой дыферэнцыяцыі прама гаворыць і аўтар Апісання: «Ку складаню на тие податки так богатых яко и убогих... притягають»<sup>31</sup>.

Гараджане неслі самыя разнастайныя павіннасці, з якіх галоўнымі былі падаткі і розныя наборы на карысць дзяржавы. «...А коли с потреби скарбу господарского и Речи Посполитое на все местоорднннну, серебннзну або яки податок з росказаня с.к.м. вложить бываеь, тогда врьдъ и старши у месте ку складаню на тие податки такъ богатыхъ, яко и убогих в ровности притягають и, не шануючи ничинхъ маетностей, водле видння и подобаня своего на ком што хочуть, берутъ, — жадного порадку межи собою назначаючи», — сцвярджае Апісанне<sup>32</sup>. Дзяржаўная ўлада не супраць была запусціць сваю руку ў кішэню гараджаніна. Акрамя гэтых

няўстойлівых набораў штогод «новинни будуть все менане места Берестейкого до скринки месцкой для потреби их посполитое кажди со всехъ грунтовь своихъ, которыхъ колвекъ под правом месцкимъ ужнваеьт на кожди годь пруговое со всехъ домов, пляцовъ, огородовъ, пруговь спножатннхъ и морговъ... водле постановления в реестрахъ описанного платити»<sup>33</sup>.

Асабліва цяжкімі былі падаткі для прыватнаўласніцкай часткі гараджан. «А што ся дотичеьт пляцов замковихъ и домовъ и грунтовь в том месте жидовскихъ и людей князкихъ, панскихъ, духовннхъ и свецкихъ, монастырскихъ, церковннхъ и землянскихъ, которыми колвекъ в реестрахъ суть описани, с тихъ всехъ таковнн зе платъ и пруговое на место до скринки месцкой ити и плачон бити маеьт»<sup>34</sup>.

Прыватнаўласніцкі гараджанін лёс такія ж навіннасці, як і мяшчане, але адначасова, застаючыся ва ўладзе свайго фэадала, ён выконваў павіннасці і на карысць апошняга. Гэта ж частка гараджан павінна «ку панамъ своимъ ... послушенство заховати и в присуде бити мають...»<sup>35</sup>.

Акрамя гэтых асноўных павіннасцей, гараджане выконвалі цэлы шэраг данаможных. Да іх адносіліся: рамонт і будаўніцтва мастоў, рамонт вуліц у горадзе, рамонт замкавых будынкаў. Згодна Апісанцю, раней гараджане павінны былі даваць ганцам каня і падводу. Але потым вызваліліся ад гэтай павіннасці «...были волни от давания коней на подводи»<sup>36</sup>.

Іншыя павіннасці сярод гараджан размяркоўваліся нераўнамерна. «...Мешане всех мостовъ в месте на Мухавцю, на Угрннце и везде по предместью повинни дви части мостити и будоват, а третую жидове»<sup>37</sup>. Гэтая павіннасць была адной з галоўных і яўрэйскае насельніцтва выконвала яе. На падставе гэтага можна лічыць, што ў сярэдзіне 16 ст. павіннасці яўрэйскага насельніцтва складалі трэцюю частку павіннасцей усіх гараджан.

Купна і гандляры павінны былі плаціць ронная гандлевыя зборы. Праз тое гандляры плацілі і медамі павінны былі «платіць у годь от меду и меда копу грошей». Таксама і гарадскія рамеснікі, акрамя пералічаных павіннасцей, павінны былі зваць некаторую частку сваёй прадукцыі ў замакскую кашаварку. На прыкладу, «розники месцкіе и чужіе все, которіе тамъ в месте повинни платити на замокъ до скарбу с.к.м. за камень дою по грошей 15»<sup>38</sup>.

Даходы горада азначаны ў Апісанні ў раздзеле «Доходы до скрынки меской». Іны былі наступнымі: арэнда вольнага пшанка «всяким трупком» — 8 коп, «померного от збожа всякого на рокъ» — 30 коп, «мита месцкаго от соли» — 2 пенязі ад кожнай «тысячи толн». Значней была сума, якая складалася з платы за зямлю, — больш за 80 коп. Увогуле, калі падсумаваць усе даходы горада ў 1566 г., мы атрымаем суму грошай на тым часе даволі значную — 218 коп 48 грошаў, 4 2/4 пенязяў<sup>39</sup>.

Падаткі і павіннасці ўсім сваім цяжа-

рам лізілі на плячы працоўных. Феадаляныя зборы ў горадзе, ніякіх павіннасцей не выконвалі.

Насельніцтва горада ў нацыянальных адносінах было неаднастайным. Даць поўныя лічбавыя даныя аб працэнтных адносінах кожнай нацыянальнасці ў горадзе няма магчымасці. Апісанне дае магчымасць правесці падлік толькі яўрэйскага насельніцтва. 102 двары — 510 чал., што складае прыкладна 10—11% усяго насельніцтва. Яны цалкам засялялі адну вуліцу (90 двароў), а астатнія сем'і былі расселены па ўсяму гораду. Апісанне 1566 г. нічога не гаворыць адносна прафесійнай занятасці яўрэйскага насельніцтва. У ім адзначаюцца прафесіі толькі некаторых асоб, а не ўсяго яўрэйскага насельніцтва (урач, прарок, друкар) і зусім не паказаны купцы, рамеснікі. Паколькі насельніцтва горада фарміравалася за кошт навакольнага сялянства (па нацыянальнасці беларусы), трэба зрабіць вывад, што пераважная большасць насельніцтва горада — беларусы.

## **Рэфармацыйны рух. Кнігадрукаванне ў Бярэсці. Шчатка і герб**

Рэфармацыйны рух, накіраваны супраць каталіцызму, які ахапіў усю Еўропу, знайшоў сваё адлюстраванне і ў жыцці беларусейцаў. Беларусейскі староста Мікалай Радзівіл Чорны заснаваў у горадзе кальвінісцкую абшчыну, сабудаваў сабор, заснаваў першую на тэрыторыі Беларусі друкарню, у якой друкаваліся кнігі на рэлігійныя тэмы. У ліку друкароў-кнігавядаўцоў былі Б. Ваявудка (1553—1554), С. Мурмеліус (1558—1560), Ц. Базылік (1560—1570). Першыя кнігі, выданыя Бернардам Ваявудкам, аднавідалі патрэбу рэфармацыйнага руху: Вялікі і Малы Катэхізісы, перакладныя тэалагічныя творы Крыштофа Імлера і Урбана Рэгіуса. У друкарскіх справах Б. Ваявудку дапамагаў малады Андрэй Тшэцэскі, які разам з

ім прыехаў у Бярэсце з Кракава. У ліпені 1554 г. Б. Ваявудка патануў, а яго ўдава Даратэя прадала абсталяванне друкарні ў Кракаў. Праз 4 гады друкарня ў Бярэсці аднавіла сваю дзейнасць. З выданняў Мурмеліуса вядомы: «Два насланні» (1559) — адказ папскаму нунцыю Ліпману, у якім рэзка крытыкавалася царкоўна-рэлігійная палітыка рымскай курыі, яе беспырымнае ўмяшанне ў справы іншых краін; «Гісторыя пра папу Іаана VIII, які быў жанчынай» (1560); збор прававых твораў Б. Грайдскага — «Артыкулы права магдэбургскага», «Судовы працэс» (1560) і інш. Пэўная колькасць выданняў выйшла без уцямінання друкара. Брэсцкая біблія (1563), сатырычная антыкаталіцкая паэма «Пратэй, або Пярэварачень» (1564),



Тытульны ліст Брэскай бібліі.

у якой высмейваліся некаторыя звычкі і традыцыі шляхты, «Размова паляка з літвінам» каля 1564 г., дзе ўзняты важныя праблемы дзяржаўнага і грамадска-палітычнага ладу Польшчы і ВКЛ напярэдадні Люблінскай уніі 1569 г. Найбольшага росквіту кнігадрукаванне ў Бярэсце дасягнула пад кіраўніцтвам Ц. Базыліка,



Радзівіл Мікалай Чорны.

выдатнага дзеяча культуры, паэта, кампазітара. У гэты час было надрукавана больш за 40 выданняў рознага зместу на польскай і лацінскай мовах, у якіх адлюстраваліся духоўныя і ідэйныя сувязі прагрэсіўных дзеячаў беларускай, літоўскай і польскай культур, разнастайныя белетрыстычныя, гістарычныя, палітычныя працы. Выдаўцы берасцейскай друкарні адрасавалі значную частку сваіх кніг «простым», «посполітым» чытачам. У іх афармленні шырока выкарыстоўваліся рэнесансавая графіка, наборныя арнаменты, гатычныя шрыфты, застаўкі, канцоўкі, фігурныя ксілаграфіі, адчувалася сувязь з кніжным мастацтвам Польшчы і Паўночнай Еўропы.

Адным з лепшых выданняў у ВКЛ і Польшчы лічыцца Брэсцкая, ці Радзівіўская біблія 1563 г. Біблія была выдадзена на сродкі Мікалая Радзівіла Чорнага, старосты берасцейскага, аднаго з кіраўнікоў кальвіністаў у ВКЛ. Сярод яе перакладчыкаў называюць Гжэгажа Аршака, Пятра Статорыса, Яна Тэнаўдаса, Ежы Шомана, Якуба Любельчыка. У выданні прымаў удзел Ц. Базылік, які кіраваў у той час адной з берасцейскіх друкарняў. Біблія мае назву «Біблія святая, гэта значыць, Кніга Старога і Новага заветаў з яўрэйскай, грэчаскай і лацінскай моў панана на польскую мову са старапашасцю і дакладна перакладзеная». У Бібліі ёсць указанні: «Друкавана ў Брэсце Літоўскім паводле загаду і коштам сяцельнага пана, пана Мікалая Радзівіла, князя на Алыцы і на Нясвежы, ваяводы віленскага, у Вялікім княстве Літоўскім найвышэйшага маршала і канцлера».

У 1554 г. паводле прывілея Сігізмунда II Аўгуста горад пачаў ужываць гербавую пячатку. Герб уяўляў сабою выяву чатырохкутнай вежы ў чырвоным полі на сутоках дзвюх рэк. У хуткім часе з'яўляецца яшчэ адзін герб — у блакітным полі срэбраны лук са стралою, пакіраванай





Брэская біблія. Ілюстрацыя «Патоп».

джалам угару. Пячаткі з такім гербам ужывала бурмістраўска-радзецкая ўлада горада. Менавіта яна сімвалізавала самакіраванне Бярэся (у адрозненне ад войтаўскай улады, якую прызначаў вялікі князь ці кароль). Старажытны герб горада быў скасаваны пасля ўваходжання Бярэся ў склад Расійскай імперыі.

Апісанне 1566 г. гаворыць аб першых акцёрах горада — скамарохах. Яна называе трох гараджан — Ціта, Герасіма і Гер-

мана. Яны выступалі на вуліцах, прымалі ўдзел у народных святах. У 1696—1760 гг. пры езуцкім калегіуме існаваў тэатр школяроў. Усё гэта садзейнічала развіццю тэатральнага мастацтва ў горадзе.

З Бярэсцем звязаны пачатак патадрукавання на Беларусі. У 1558 г. у гарадской друкарні Я. Зарэмба надрукаваў канцыянал «Песні хвал боскіх», у якім сярод іншых былі песні Ц. Базыліка.

*Н. П. Галімава.*

#### КРЫНІЦЫ:

1. Bielski M. Kronika Polska. T. XIII. Warszawa, 1830. S. 13—14.
2. ПСРЛ. Т. XVII. Спб., 1907. Ств. 490. Хроника Быхова.
3. Narbutt T. Dzieje narodu Zitewskiego V.IV. Wilno, 1838. S. 455.
4. Narbutt T. Dzieje narodu Zitewskiego V.IV. Wilno, 1838. S. 455.
5. Пашута В.Т. Образование Литовского государства. М., 1959. С. 424.
6. Wrodarski B. Polska i Rus 1194—1340. Warszawa, 1966. S. 271, 278.
7. Daniłowicz. Scharbiec dyplomatow. Wilno, 1860. T. 1. S. 210, gon. 432.
8. Daniłowicz. Scharbiec dyplomatow. Wilno, 1860. T. 1. S. 336.
9. Тамсама. С. 369.
10. Акты Литовско-Русского государства. Москва, 1899. Вып. 1. С. 1.
11. Starozytka Polska. Warszawa, 1846. T. 3. S. 726.
12. J. Wolff. Senatorowie i dygnitarze W. Ks. Zitewskiego. Krakow, 1885. S. 8.
13. Daniłowicz. Scharbiec dyplomatow. Wilno, 1862. T. 2. S. 174.
14. Забела Т. Места Берасцейскае у XVI ст. Праца класы гісторыі А.К. П. БССР, 1930. Т. 3.
15. Акты Литовской метрики. Варшава, 1877. Т. 1. С. 150.
16. Starozytna Polska, Warszawa, 1846. T. 3. S. 727.
17. Тамсама. С. 727.
18. Тамсама. С. 729.
19. Герберштейн. Записки о московских делах. Спб., 1908 г. С. 229, 243.
20. Акты Литовско-Русского государства. Москва, 1899. Вып. 1. С. 195.
21. Документы Московского архива Министерства юстиции (ДМММЮ). М., 1897. Т. 1. С. 205—228.
22. Тамсама. С. 205—206.
23. Тамсама. С. 230.
24. Тамсама. С. 231.
25. Тамсама. С. 228.
26. Тамсама. С. 209.
27. Тамсама. С. 230.
28. Тамсама. С. 205—238 (тут і далей падлік наш).
29. Тамсама. С. 205—228.
30. Тамсама. С. 230.
31. Тамсама. С. 230.
32. Тамсама. С. 230.
33. Тамсама. С. 230.
34. Тамсама. С. 230.
35. Тамсама. С. 230.
36. Тамсама. С. 231.
37. Тамсама. С. 230.
38. Тамсама. С. 232.
39. Тамсама. С. 229.

## **ЗМЕСТ**

ДА ЧЫТАЧА .....	17
<b>АД ЧАСОЎ ПЕРШАБЫТНЫХ — 1917</b>	
БЕРАСЦЕЙСКІЯ ЗЕМЛІ Ў СТАРАЖЫТНАСЦІ .....	19
Брэсцкі бескуртанны могільнік .....	21
СТАРАЖЫТНАЕ БЯРЭСЦЕ .....	24
Палітычная гісторыя .....	24
Аб паходжанні назвы горада Бярэсце .....	34
Гарадзішча старажытнага Бярэсця .....	34
БЯРЭСЦЕ Ў СКЛАДЗЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА .....	47
Далучэнне Берасцейскай зямлі да Вялікага княства Літоўскага .....	47
Супраць тэўтонскага «паціску на ўсход» .....	48
Агрыманне права на самакіраванне. Сацыяльна-эканамічнае становішча горада .....	51
Развіццё рамёстваў і гандлю .....	52
Горад і Берасцейскі замак .....	55
Насельніцтва горада. Павіннасці жыхароў у 16 ст. ....	56
Рэфармацыйны рух. Кнігадрукаванне ў Бярэсці. Пячатка і герб. ....	59
БЯРЭСЦЕ Ў СКЛАДЗЕ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ .....	62
Магдэбургскае права .....	73
Берасцейскія брацтвы .....	75
Брэсцкая унія 1596 г. ....	76
Брэсцкі манетны двор і грашовае абарачэнне на беларускіх землях у другой палове 17 стагоддзя .....	78
З архіўных крыніц .....	79
Лёсам звязаны з Брэстам .....	82
Лаўрэнцій Зізаній .....	82
Стафан Зізаній .....	83
Казімір Лышчынекі .....	84
Іпацій Пацей .....	85
Афанасій Філіповіч .....	86
У СКЛАДЗЕ РАСІЙСКАЙ ІМПЕРЫІ .....	87
Сацыяльна-эканамічнае і культурнае развіццё Брэста ў першай палавіне 19 ст. ....	89
Брэст у гады вайны 1812 г. ....	98
Брэстаўчане і паўстанне 1831 г. ....	101
Падзеі паўстання 1863 - 1864 гг. на тэрыторыі Брэстчыны .....	104
Брэст — буйны чыгуначны вузел на захадзе Расійскай імперыі .....	110
Сацыяльна-эканамічнае і культурнае развіццё Брэста ў 2-й палавіне 19 ст. ....	113
Рэвалюцыйны і рабочы рух у Брэсце .....	121
З архіўных крыніц .....	125
Брэст-Літоўск у апісаннях П. М. Шнілеўскага .....	126
Брэсцкая мытня ў 1-й палавіне 19 ст. ....	127
З гісторыі цензурнай практыкі ў Брэсце .....	132
Архітэктура Брэста .....	135

Па старонках энцыклапедыі .....	146
Крэпасць Брэст-Літоўск у 18—19 ст. ....	148
Брэсцкі вакзал .....	151
Дакументы сведчаць .....	155
Прамысловыя прадпрыемствы дарэвалюцыйнага Брэста .....	158
Лёсам звязаны з Брэстам .....	161
Вікенцій Васільевіч Макушаў .....	161
Юльян Урсын Нямцовіч .....	162
Олекса Старажэнка .....	163
Рамульд Траўгут .....	163
Іх шляхі пралягалі праз Брэст .....	164
Эліза Ажэшка .....	164
Дзмітрый Мікітавіч Бегічаў .....	164
Пётр Андрэевіч Вяземскі .....	165
Фёдар Мікалаевіч Глінка .....	165
Аляксандр Сяргеевіч Грыбаедаў .....	166
Міхаіл Карповіч .....	166
Павел Аляксандравіч Каценін .....	167
Юзаф Ігнацы Крашэўскі .....	167
Фёдар Міхайлавіч Рашэтнікаў .....	167
Кандрат Фёдаравіч Рылееў .....	168
Аляксей Канстанцінавіч Талстой .....	168
Пётр Якаўлевіч Чаадаеў .....	169
Павел Міхайлавіч Шпілеўскі .....	169
САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БРЭСТА Ў ПАЧАТКУ 20 СТ. ....	170
Рэвалюцыйны рух .....	174
З гісторыі горада .....	178
Па старонках энцыклапедыі .....	178
З календара-даведніка «Брэст» за 1913 г. ....	180
Брэст-Літоўская крэпасць напярэдадні першай сусветнай вайны .....	216
Брэст у першую сусветную вайну .....	219
<b>1917—1941</b>	
НА КРУТЫХ ПАВАРОТАХ ГІСТОРЫІ .....	221
БРЭСТ У СКЛАДЗЕ ПОЛЫЧЧЫ (1921—1939) .....	228
Брэст — цэнтр Палескага ваяводства .....	228
Тэрыторыя, насельніцтва .....	229
Эканамічнае развіццё .....	230
Адукацыя .....	231
Культурнае жыццё .....	232
Кіраўніцтва горада. Падаткаабкладанне .....	234
Гандаль .....	234
Становішча грамадзян .....	235
Легальныя грамадскія арганізацыі ў Брэсце .....	236
Брэсцкая руская гімназія .....	238
Культурнае жыццё яўрэйскага насельніцтва г. Брэста ў міжваенны перыяд .....	240

Праблемы добраўпарадкавання г. Брэста ў міжваенны перыяд .....	241
Урачэбная дзейнасць на Брэстчыне ў 1921– 1939 гадах .....	243
За сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне .....	244
Партызанская барацьба .....	244
Брэсцкі акругком КПЗБ і прафсаюзнае рух у Брэсце .....	245
Брэсцкі акруговы і гарадскі камітэты камсамол (КСМЗБ) .....	247
Барацьба не спіхала .....	248
Дакументы сведчаць .....	251
Рэвалюцыянеры Брэстчыны .....	253
Сямён Андрэвіч Дубовік .....	253
Юсіф Юсіфавіч Воран-Куркоўскі .....	254
Станіслаў Касінскі .....	255
Рыгор Мікалаевіч Кузаўка .....	255
Соф’я Сяргееўна Панкова .....	255
Захар Філімонавіч Пашлаўскі .....	256
Дар’я Мікітаўна Чарнак .....	257
Вера Харужая .....	258
Уладзімір Савельевіч Шандрук .....	259
Слова клікала да барацьбы .....	259
З гісторыі брэсцкай турмы .....	261
Гарнізон Войска Польскага ў Брэсце .....	263
Абарона Брэста ў верасні 1939 года .....	271
Загінуўшыя польскія салдаты — абаронцы .....	
Брэсцкай крэпасці ў верасні 1939 г. ....	276
Дакументы сведчаць .....	276
<b>БРЭСТ У 1939—1941 ГАДАХ</b> .....	278
У верасні 1939-га .....	278
Часовае ўпраўленне .....	285
З архіўных крыніц .....	286
Грамадскія арганізацыі .....	292
З архіўных крыніц .....	293
Насельніцтва горада .....	295
З архіўных крыніц .....	296
Выбары .....	298
З архіўных крыніц .....	299
Добраўпарадкаванне і забудова горада .....	301
З архіўных крыніц .....	303
Транспарт .....	306
З архіўных крыніц .....	307
Прамысловасць .....	310
Ганцаль .....	315
З архіўных крыніц .....	315
Культурнае жыццё і спорт .....	317
З архіўных крыніц .....	319
Ахова здароўя .....	319
З архіўных крыніц .....	320

Народная асвета .....	321
З архіўных крыніц .....	323
<b>1941 — 1945</b>	
<b>ШЛА ВАЙНА НАРОДНАЯ .....</b>	<b>325</b>
Абстаноўка ў Брэсце напярэдадні і ў першыя дні вайны .....	325
Сражались доты укрэпрайона .....	333
Абарона Брэсцкай крэпасці .....	358
Абарона вакзала .....	375
Удзельнікі абароны вакзала, якія загінулі 22—24 чэрвеня 1941 г. ....	384
Абарона аблваенкамата .....	384
Паўночны гарадок .....	389
131-ы артылерыйскі полк .....	390
Так змагаліся танкісты .....	391
Дакументы сведчаць .....	393
З данясення камандавання 28-га стралковага корпуса	
камандуючаму 4-й арміі генерал-маёру А. А. Карабкову .....	393
З трафейных нямецкіх дакументаў аб баявых дзеяннях у Брэсце .....	395
З кнігі П. Карэла «Вайна Гітлера супраць Расіі» .....	401
З успамінаў нямецкага пастара .....	405
«Год тому назад в Бресте» .....	412
«Знамя» .....	415
Рождение легенды .....	416
Открытое письмо героям Брестской крепости .....	423
Руководители обороны .....	424
З успамінаў абаронцаў крэпасці .....	427
Сила советского характера .....	427
Нашли командиры .....	429
Самоотверженность .....	431
Суровое испытание .....	432
В крепость пришла война .....	436
Люди несгибаемой воли .....	438
Кровавый рассвет .....	442
Под знаменем Ленина .....	444
Боевое крещение .....	448
Не выпуская из рук оружия .....	449
Верность знамени .....	452
На переднем крае .....	454
Не померкнет слава боевая .....	456
Их подвигов не перечислить .....	459
За кровь и муки .....	462
Мы продолжали сражаться .....	463
Воля к борьбе .....	466
Презирая смерть .....	469
Вместе со взрослыми .....	472
Дни и ночи .....	474

Сила народная .....	478
Защищая вновь обретенную Родину .....	479
Во имя жизни .....	480
Слово о дорогих сердцу людях .....	482
Пограничники .....	484
Они защищали Родину .....	486
Хочу мира детям! .....	490
Два выстрела .....	493
Отважный оружейник .....	495
Трагичны лёс сем'яў абаронцаў крэпасці .....	497
Сем'і камначаставу Брэсцкага гарнізона 1941 г., расстраляныя ў гады акупацыі на тэрыторыі Брэсцкай вобласці .....	503
З пісьмаў абаронцаў крэпасці .....	505
Загінуўшыя абаронцы Брэсцкай крэпасці і члены іх сем'яў, прозвішчы якіх увекавечаны на плітах мемарыяльнага комплексу «Брэсцкая крэпасць-герой» .....	510
Абаронцы крэпасці, якія загінулі ў палоне .....	546
Абаронцы крэпасці, якія загінулі на франтах Вялікай Айчыннай вайны .....	548
Абаронцы крэпасці, якія прапалі без вестак у час Вялікай Айчыннай вайны .....	549
Воіны Брэсцкага гарнізона, якія загінулі пры абароне г. Брэста ў 1941 г. ....	552
Воіны Брэсцкага гарнізона 1941 г., якія загінулі на розных франтах, у палоне, прапалі без вестак у гады Вялікай Айчыннай вайны .....	554
Воіны 62-га Брэсцкага ўмацаванага раёна і будаўнічых участкаў 74-га ўпраўлення начальніка будаўніцтва, якія загінулі і прапалі без вестак .....	559

**Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Брэста. У 2 кн. Кн. 1.** – Мн.: БЕЛТА, 1997. – 576 с.  
П15 ISBN 985-6302-05-6.

Першая кніга хронікі ахоплівае перыяд гісторыі горада ад старажытных часоў да 1941 г., уключаючы матэрыялы пра пачатак Вялікай Айчыннай вайны і гераічную абарону Брэсцкай крэпасці. Яна таксама змяшчае спісы загінуўшых і прапаўшых без вестак савецкіх воінаў – абаронцаў Брэста, Брэсцкай крэпасці і 62-га Брэсцкага ўмацаванага раёна.

Кніга будзе карыснай для ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй нашага краю.

**ББК 63.3 (4 Бси)**